

УДК 821.161.2-1.09

DOI: 10.31471/2304-7402-2026-23(84)-407-415

ПОЕЗОТВОРЧІСТЬ ЯКОВА ЩОГОЛЕВА В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ АНАТОЛІЯ ПОГРІБНОГО**Тетяна Торак**

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
e-mail: tetiana.torak.23@pnu.edu.ua

***Мета.** У статті здійснено аналіз поетичної творчості та життєвої долі Якова Щоголева на основі літературно-критичного нарису Анатолія Погрібного, виданого у 1986 році, найповнішого за охопленням джерельної бази та маловідомих широкому колу архівних матеріалів про вихідця з Охтирки. **Актуальною** на сьогодні залишається проблема повернення із забуття та поглиблення різного роду відомостей про поетів Якова Щоголева в сучасній літературознавчій науці, оскільки ще за життя поет перебував на «одвірку» зацікавлення сучасниками. У поданій розвідці поставлено мету вивести портрет Якова Щоголева та його творчу спадщину на основі літературно-критичної рецепції авторитетного дослідника поетичного набутку «спізненого романтика». **Методологічна основа** передбачає застосування у процесі роботи біографічного, описового методів, а також методів аналізу та герменевтики тексту як базових. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що систематично та узагальнено, під оптикою бачення авторитетного дослідника, літературного критика та літературознавця Анатолія Погрібного висвітлено постать Якова Щоголева. Також включено елемент полеміки з окремими судженнями літературознавця.*

***Практичне значення, одержані результати та перспективи подальших студій.** Як результат, проаналізовано поезотворчість та літературний портрет Якова Щоголева на тлі тогочасної епохи крізь призму рецепції Анатолія Погрібного.*

***Ключові слова:** поезотворчість, Яків Щоголев, рецепція, Анатолій Погрібний, літературознавство, літературна критика.*

Творча постать Якова Щоголева (24 жовтня 1823 р., Охтирка – 27 травня 1898 р., Харків) залишається на узбіччі читацького визнання та літературознавчих зацікавлень. Неприхильна літературна доля до «патріархального гетьманця» показова як з погляду сьогодення – через брак переосмислення його поетичного набутку, – так і з моменту дебютних кроків поета. Починаючи з тогочасної епохи, статус другорядності Яків Щоголев здобув незалежно від активної присутності на

сторінках тодішньої преси («Литературная газета», «Отечественные записки», «Молодик» І. Бецького, «Хата» П. Куліша та іншого плану альманахи). Цікавим є те, що, будучи свідомим власної непрочитаності сучасниками та невідомості в колі інтелігенції, Щоголев індивідуально підходив до громадсько-літературних течій та об'єднань, що могли б вплинути на його визрівання. У тогочасному літературному середовищі, враховуючи свідомий вибір «слобожанським хуторянином» (Я. Поліщук) манери поетичної діяльності, охопленої «дивацтвами», несерйозною налаштованістю на творчий поступ, загадковістю та відстороненістю, деякі виразники творчості не вважали спроби пера вихідця з Охтирки перспективними, незважаючи на прихильність провідних діячів харківської школи, схвальні відгуки П. Куліша, М. Костомарова, Т. Шевченка. На основі ґрунтовної обізнаності про цю загадкову постать Анатолій Погрібний порушував питання, перед яким багаторазово зупинялися дослідники: «Якому ж Щоголеву вірити – тому, що вихвалявся своєю «відчуженістю», чи тому, котрий виступав з такими промовистими зізнаннями?» [10, 6]. Попри це, «спізнений романтик» залишився в історії української літератури поетом із пильним, професійним поглядом на віршову змістоформу, що дає змогу свідчити про відповідальне ставлення до творчості.

Пауза в літературній практиці, позначена довготривалим мовчанням – з 1847-го до 1864-го (рік написання чотирьох поезій) та з 1864-го до 1876-го, – роздвоєний погляд на поезотворчість, несприйняття її як фактора громадянського поступу, відверта неприхильність до постатей, утверджених орієнтирами-«поводирями» суспільства, суперечлива вдача, порівняно малооб'ємний доробок (видано тільки дві збірки поезій, одна з яких побачила світ посмертно) та чимало інших специфічного роду протиріч стояли на заваді ґрунтовному осягненню постаті Якова Щоголева. Як результат, досягнути розкриття всіх запитань довкола загадковості поета не вдалося. Врахувавши вищезначене, М. Зеров у статті «Непривітаний співець», висловившись різко, зацентрував: «...мабуть, і монографічного розроблення діждеться в другу чергу, уже після того, як перед очима в нового читача перейдуть постаті великої більшості його сучасників» [6, 295]. Незважаючи на аргументи, Яків Щоголев належить до тих поетів, про чю долю і поезотворчість написано більше, аніж він написав, залишивши набуток нащадкам.

У різні часові відтинки до «непривітаного співця» (М. Зеров) зверталися авторитетні літературознавці в контексті спроб максимально повно розкрити його творчу канву та життєву долю. Серед них **О. Огоновський** (1833-1894; «История литературы русской»), **М. Петров** (1840-1921; «Очерки истории украинской литературы XIX столетия»), **М. Сумцов** (1854-1922; «Из украинской старины»: [«Субботы св. Дмытра» Я. И. Щоголева. С. 138–142], [Портрет Я. И. Щоголева. С. 139]),

І. Франко (1856-1916; фіксуємо згадки про Якова Щоголева в публіцистичних і літературно-критичних матеріалах), **Б. Лепкий** (1872-1941; літературознавчі нариси), **О. Білецький** (1884-1961; «*До розуміння творчості Я. Щоголіва*»), **О. Дорошкевич** (1889-1946; «*Нотатки про Я. Щоголева*»), **М. Зеров** (1890-1937; «*Непривітаний співець*»), **П. Филипович** (1891-1937; чотири матеріали: рецензія на збірку поезій Я. Щоголева з передмовою Миколи Зерова «*Непривітаний співець*» (1926) і три невеличкі матеріали 1928 року — «*Щоголів і Шевченко (з нагоди 30-х роковин смерті Я. Щоголева)*», «*Перша друкована поезія Я. Щоголева*» та «*Етнографічне непорозуміння з віршем Я. Щоголева*»), **П. Волинський** (1893-1982; «*Життя і творчість Щоголева*»), **М. Рильський** (1895-1964; «*Нова українська поезія дожовтневих часів*»), **А. Шамрай** (1896-1952; «*До характеристики літературної творчості Я. Щоголева*»), **Е. Маланюк** (1897-1968; «*Пізній лавр*»: [із «*Книги спостережень*»]), **І. Пільгук** (1899-1984; «*Співець Слобожанщини*»), **І. Айзеншток** (1900-1980; «*Літературні й громадянські погляди Я. І. Щоголева*»: за невиданими матеріалами), **В. Лесин** (1914-1991; «*Віршові форми Якова Щоголева*» (на матеріалі поетичних творів 80-х років)), **А. Каспрук** (1919-1982; «*Талановитий майстер поетичного слова*»: літ.-критичний нарис), **А. Погрібний** (1942-2007; однойменний літературний портрет), **В. Поліщук** (1953 р. н.; «*Яків Щоголів у лектурі Павла Филиповича*»), **Я. Поліщук** (1960 р. н.; «*Слобожанський хуторянин*»).

Вищенаведений перелік праць видатних дослідників спонукає до умовиводу стосовно *актуальності* постаті на ґрунті різних часів й епох. Особливої уваги вартує поезотворчість Якова Щоголева і на сучасному етапі літературознавчого розвою. Уже наявна кількість розмаїтих рецензій неоднорідного змісту та проблематики стимулює до ближчого знайомства з творчою спадщиною цього митця.

Використовуючи архівні та маловідомі матеріали, автор нарису про Якова Щоголева Анатолій Погрібний (1942–2007) – український літературознавець, письменник, критик і публіцист, академік, доктор філологічних наук, професор (1984), лауреат премій: ім. О. Білецького в галузі літературної критики (1996), ім. І. Огієнка (1998), ім. І. Багряного (2002), Міжнародного фонду ім. Т. Шевченка (2003), ім. Б. Грінченка (2004), ім. Д. Нитченка (2004), Національної премії України ім. Т. Шевченка (2006) – простежує життєвий і творчий шлях поета, таким чином визначивши його місце та роль у літературному процесі. Одноіменний літературний портрет на сьогодні є найповнішим виданням про творчий чин «*пізнього лавра*» (Е. Маланюк) та охоплює розмаїту джерельну базу.

Канва життя кожного талановитого письменника завжди викликає зацікавлення. Поезотворчість віддзеркалює індивідуальний досвід, до

формування та світоглядного наповнення якого спричинене зростання в рідних просторах. Заглиблення у вивчення місця народження поета класичного взірця спонукає виявити особливі та небуденні прикмети, завдяки яким та чи інша місцевість зуміла ощедрити історію літератури творчим обдаруванням. Яків Щоголев чимало рядків присвятив Охтирці. Дослідник А. Погрібний максимально повно розкриває період дитинства поета, наводячи маловідомі фрагменти із приватної кореспонденції («*Ой, матусю! Як чудово жити в Охтирці!.. І як всюди тихо, місто і село! Неодмінна треба нам поїхати в Охтирку разом з вами...*» [10, 11]), окреслюючи представників родинного кола, простежуючи період навчання після успішного складання вступних іспитів з перших поетичних спроб до розчарувань, закінчивши розділ «*З берегів «кришталевого Ворскла»»* фактографічними згадками про непросту долю Щоголева, сповнену родинних утрат на схилі життя, та відхід поета в засвіти. Без осягнення ранніх років життя Щоголева, що сформували особливості його вразливого темпераменту та світосприймання, неможливе осмислення творчої спадщини митця. Тим більше якщо поетичний досвід першої збірки «*Ворскло*» сформовано на любові до рідних країв, про що свідчать його відповідь на запитання щодо її назви: «*Ворскло – моя найулюбленіша річка, яка зробила мене тим, що я є. Природно, якщо я хотів з'єднати її ім'я з своїм*» [10, 13].

Про поезотворчість Якова Щоголева можна говорити вдосталь. Тематичний спектр поета розмаїтий, однак неоднорідний. Ранні спроби пера не відзначаються особливою новизною та естетичними віяннями. Поезії Щоголева-романтика сповнені туги за минулим українських степів, возвеличенням доби козацьких звичаїв. Жалоба за минувшиною подекуди набуває драматичного звучання. Помітно, тематика раннього Щоголева суголосна народнопісенній. Мотиви поезій, близькі романтичній традиції, варіювалися і у творчості Метлинського, Костомарова, молодого Шевченка та інших поетів-романтиків. Попри тематичну тяглість із утраченою новизною та актуальністю, Щоголев належав до поетів, спонукуваних до пошуку власної сторінки в історії, заповненої ідентичним звучанням у творчості. Однак згодом «*гетьманець*» замовкає, хоча відомостей про вагомі причини чи особисті потрясіння для цього у фактографічних матеріалах немає. Тим більше, Щоголев не був переобтяжений громадянськими обов'язками, оскільки багаторазово змінював посади, не володіючи почуттям витримки.

Розкрити тасмницю причини зникнення Якова Щоголева з поетичного простору дослідники намагалися систематично. Більшість із них погоджуються із фактом впливу критики В. Белінського при рецензуванні альманаху «*Молодик*», які Щоголев розцінив як «*четвертування*». Поет був глибоко вразливою натурою, його «*нервозніть*», про яку згадували сучасники, спричинена неспокійним ставленням навіть до

дріб'язкових зауваг. У нарисі, що слугує **об'єктом** дослідження, Анатолій Погрібний розгортає ряд дописувачів довкола творчості Щоголева, спростовуючи одностайні думки стосовно впливу Белінського. Дослідник зауважує, що ще в 1926 році І. Айзеншток звертав увагу на «далеко різкіший тоном од рецензії Белінського» відгук про поета в журналі «Маяк» авторства реакційного критика С. Бурачека на основі другої книжки «Молодика», куди вміщено поезії вихідця з Охтирки.

Згодом Яків Щоголев повертається до творчості. Без урахування миттєвого творчого спалаху в 1864 році із чотирма поезіями «Квітка», «Орел», «Діброва», «Маруся», у 1876 році Щоголев «відчув у собі сили по-іншому ладнати свою ліру», як зазначає А. Погрібний. Звідси, умовно творчість поета можемо розділити на два періоди. Якщо М. Сумцов доводив, що «напрям» його поезій, починаючи з 40-х, «однаковісінський», то А. Шамрай стверджував про неподібність віршів 70-80-х із ранніми, подібно до неподібності двох епох між собою.

Поезотворчість другого періоду набуває іншої тональності та звучання. На відміну від ранніх поезій, пройнятих романтичною естетикою, байронізмом та козаччиною, вірші, опісля повернення до творчості, написані в дусі «критичного реалізму». Окремі з них цілком дають змогу простежити демократичну складову загального русла тогочасної поезії. Тонка межа між ліризмом та епічністю спонукає до судження стосовно беземоційної наснаженості віршів. Суто «щоголевське» маскування почуттів є ще однією складовою своєрідності поета, виразно представлене в поезіях 70-х років. Звернення Щоголева до пейзажної лірики збагачує його творчу спадщину. Водночас у доробку фіксуємо твори елегійного спрямування («Тестамент», «Сон», «Нива», «Жаданне», «Літній ранок», «До чарівниці» тощо).

Найбільше полемічних дискусій здобула поезія Щоголева, написана у 1877 році, що має назву «До бурсаків». За визначенням самого поета, вона поділила критиків і читачів збірки «Ворскло» на тих, хто «за» і хто «проти» нього. А. Погрібний, окресливши ідейну спрямованість поезії та в цілому її консервативне звучання, підкріплює аргументи доречним цитуванням авторитетів. З-поміж негативних відгуків, дослідник наводить фрагмент із листа Олени Пчілки до Івана Франка, у якому вона як применшує консервативність Щоголева, так і ділиться із адресантом тим, як зустріли в Києві збірку поета.

І, насамкінець, в однойменному літературному портреті А. Погрібний простежує історико-літературне значення Якова Щоголева, таким чином визначивши його одне з чільних місць у літературному процесі.

Нижче наведено окремі судження А. Погрібного, що потребують спростування й уточнень, оскільки не відповідають фактографічній істині:

1. «У літературних справах Щоголев цілком індиферентний, пише він для розваги, без будь-яких ширших і свідомих цілей...» [10, 5]. Наведене твердження неповномірно відповідає істині. Трохи нижче цей факт аргументовано листом Щоголева до М. Комарова, датованим жовтнем 1882 року, у якому йдеться про проби пера для «родинного вогнища», «не для публіки». Фрагменти вище підкреслено не випадково: за суттю – це різні мотиви, що спонукають до заняття творчістю. Анатолій Погрібний зводить їх до спільного знаменника, що недоцільно, адже ті, хто пише, на його переконання, «для розваги», не проймаються поезією настільки професійно, не прагнуть довести до естетичної довершеності кожну строфу, віддавши належне творчій байдужості в межах *«написати – забути»*.

Нижче, на матеріалі фрагменту із забутих листів, опублікованих уперше в 1925 році, спробуємо спростувати наведене.

Влітку 1918 року до І. Айзенштока надійшов рукопис Якова Щоголева від дописувачки гр. Б., яка свого часу захоплювалась складанням віршів. Розділивши творче вподобання зі Щоголевим, із яким була знайома та час від часу поверталася до спроб налагодити міжособистісну приватну кореспонденцію, наважилася звернутися до поета за порадами. Згодом співрозмовник відгукнувся на прохання молодої дівчини в трьох листах, у яких то напучує, то критикує спроби віршування колеги по діалогу. Попри те, що авторка не покидала писання, омріяного визнання не здобула: у цьому позначився Щоголев-людина з його літературними та громадянськими поглядами та смаками.

В одній з епістол виокремимо:

«Не будьте самолюбиві й час від часу перечитуйте те, що написали. Кожного разу що-небудь Вам здаватиметься не так. То Ви поправляйте доти, доки написане Вас цілком не вдовольнить. Найбільше цього треба в віршах. В віршах Ви не дозволяйте жадної вольности або недбалости, жадного недоречного епітету, жадного слова зайвого, або не на тому місці. Як звикнете до неохайности, ніколи не дійдете до художньої обробки» [1, 299].

Обстоюючи таке ставлення до творчості, чи займався б Яків Щоголев поезією «для розваги», як про це пише А. Погрібний? Малоюмовірно. *«Пишіть менше, але так, щоб написане складало капітал, а не баласт»*, – напучував Щоголев поетесу-початківця.

2. Твердження стосовно ідейно-морального спрямування художнього доробку Щоголева, який здатен виховати культуру почуттів прийдешніх поколінь у душі *«нової сили»*, на якій акцентує *«наша партія на нинішньому етапі суспільства зрілого соціалізму»*, [10, 10] вимагає упущення. Причини включення рядків подібного характеру лежать на поверхні вимог тоталітарної дійсності, однак не викреслюють праці

Анатолія Погрібного з ряду якісних матеріалів, що мають на меті виокремити значущість постаті класичного гатунку.

3. Збірка поезій «Слобожанщина» побачила світ 30 травня 1898 року, тоді як помер поет в ніч з 26 на 27 травня (старого стилю) 1898 року, про що вказує в передмові до видання вибраного 1958 року (с. 10) А. Каспрук. Зрештою, цей факт загальновідомий і не потребує цитування висловлювань авторитетів. На противагу цьому, із невідомих причин він вислизає з-під уваги дослідника: *«Після тривалих суперечок з видавцями про тираж і ціну збірка «Слобожанщина», нарешті, з'явилася друком у кінці травня 1898 року, якраз **напередодні** смерті автора»*.

4. Окремі вірші, зокрема з розділу «Вірші-портрети» (с. 94-108), подано крізь призму завуальованих ідеологічних настанов. Враховуючи час виходу літературного портрета (1986), фіксуємо недоброчесні літературно-критичні роздуми Анатолія Погрібного, однак їхня кількість незначна.

У висновкових судженнях важко не погодитися з Анатолієм Погрібним, який стверджував, що поява Якова Щоголева на небосхилі української поезії вивела зі стану «*летаргічного сну*» (І. Франко) пошевенківську епоху, що ввійшла в історію як епігонство літературної практики. Збагативши літературу новими тематичними об'єктами, поет водночас приваблював високопрофесійною культурою слова, прагненням уникнути шаблонів і схематизму, намаганням залишити по собі вірші з «*чеснотою новизни*» (так формулював один із власних художніх принципів сам Щоголев). Цікава поезія «*непривітаного співця*» також і з погляду ритмічної будови, оскільки знаходимо різноманітні народно-пісенні розміри, що мають тенденцію до тонізації, а також класичні, зокрема у виданні «Слобожанщина». Ретельно випробовуючи кожне слово на слух, поет привертає увагу філігранністю формотворення, про яку писав перший критик збірки «Ворскла» В. Горленко: *«...слова настільки образні, що під їхнім звуком неначе прослуховується сам предмет»*. Звичайно, ставлення дослідників до Якова Щоголева не однозначне (найбільш різку з усіх оцінок після життя поета фіксуємо в М. Зерова, який підтримував Г. Хоткевича в тому, *«що творчість не була його [Щоголева – авт.] істотою, його повітрям»*). Це зумовлено як його індивідуальними якостями, так і манерою творчої діяльності, відомою довготривалою паузою в поезотворчості, однак постать «*спізненого романтика*», безперечно, показова для українського письменства ХІХ століття.

Таким чином, поезотворчість Якова Щоголева в рецепції Анатолія Погрібного полягає в ґрунтовному окресленні дослідником життєвої долі та творчої канви «*непривітаного співця*», охоплює численні маловідомі факти, спирається на розмаїту джерельну базу, висвітлює гли-

боке прочитання творчої спадщини поета, відтак заслуговує на увагу ширшого кола літературознавства.

Література

1. Айзеншток І. Літературні й громадські погляди Я. І. Щоголева: за невиданими матеріалами // *Червоний шлях*. — 1925. №1–2. С. 298–306.
2. Білецький О. Від давнини до сучасності: У 2-х т. К., 1960, т. 1, с. 494.
3. Білецький О. До розуміння творчості Я. Щоголева // *Зібрання творів: у 5-ти т. — Т. 2: українська література XIX — початку XX століття*. — К., 1965. С. 565–578.
4. Дорошкевич О. Нотатки про Я. Щоголева // *Життя й революція*. — 1926. №4. С. 70–78.
5. Єфремов С. Історія українського письменства. — К., 1995. С. 409–415.
6. Зеров М. «Непривітаний співець» (Я. Щоголів) // *Твори: у 2-х т. Т. 2: історико-літературні та літературознавчі праці*. — К.: Дніпро, 1990. С. 294–323.
7. Каспрук А. Талановитий майстер поетичного слова [про Я. Щоголева]: літ.-критичний нарис // *Яків Щоголів. Поезії*. — Київ: Радянський письменник, 1958. С. 3–52.
8. Маланюк Є. Пізній лавр (Я. І. Щоголів) // *Книга спостережень: Статті про літературу*. — К., 1997. С. 167–178.
9. Новик О. Мотиви та образи творів Якова Щоголева: проявлення традиції // *Слово і час*. — 2010. №8. С.115–121.
10. Погрібний А. Г. Яків Щоголев. Нарис життя і творчості. — К.: Дніпро, 1986. 166 с.
11. Поліщук Я. Слобожанський хуторянин (Яків Щоголів) // *Пейзажі людини*. — Харків, 2008. С. 136–159.
12. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. — Зібр. творів: У 50-ти т. К., 1984, т. 41. с. 304.
13. Франко І. Южнорусская литература. — Зібр. творів: У 50-ти т., т. 41, с. 156.
14. Шамрай А. До характеристики літературної творчості Я. Щоголева. — Літературний архів, Харків, 1931, кн. 6, с. 9.
15. Щоголів Я. Поезії. — К.: Рад. письменник, 1958. 510 с.

**POETRY OF YAKOV SHCHOLEV IN THE LITERARY-CRITICAL
RECEPTION OF ANATOLIY POGRIBNY****Tetiana Torak**

Vasyl Stefanyk Carpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57;
e-mail: tetiana.torak.23@pnu.edu.ua

*The article analyzes the canvas of Yakov Shchogolev's poetic creativity and life on the basis of Anatoly Pogribny's literary-critical essay, published in 1986, the most complete in terms of coverage of the source base and little-known to a wide range of archival materials about the native of Okhtyrka. The problem of returning from oblivion and deepening various kinds of information about the figure of Yakov Shchogolev in modern literary studies remains **relevant** today, since even during his lifetime the poet was on the verge of interest from his contemporaries. **The presented research** aims to draw a portrait of Yakov Shchogolev and his creative heritage on the basis of the literary-critical reception of the poetic acquisition of the «late romantic» by an authoritative researcher. **The methodological basis** involves the use of biographical, descriptive methods in the work process, as well as methods of analysis and hermeneutics of the text as basic ones. **The scientific novelty** of the article lies in the fact that the figure of Yakov Shchogolev is systematically and generally highlighted, under the optics of the vision of an authoritative researcher, literary critic and literary scholar Anatoly Pogribny. An element of polemic with individual judgments of the literary scholar is also included.*

***Practical significance, obtained results and prospects for further studies.** As a result, the poetics and literary portrait of Yakov Shchogolev are analyzed against the background of the postmodern era through the prism of Anatoly Pogribny's reception.*

***Keywords:** poetry, Yakiv Shchogolev, reception, Anatoliy Pogribnyi, literary studies, literary criticism.*